

Werk

Titel: Herbarium Amboinense, plurimas conplectens arbores, frutices, herbas, plantas ter

Jahr: 1750

Kollektion: Zoologica

Digitalisiert: Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen

Werk Id: PPN369547365

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PPN369547365>

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369547365>

LOG Id: LOG_0083

LOG Titel: Caput Quadragesimum Nonum. Filix Amboinica mas, sive agrestis. Pacu lacki lacki. - Negen en Veertigste Hoofdstuk. Het Amboinsche mannetjes Vaare

LOG Typ: chapter

Übergeordnetes Werk

Werk Id: PPN369544501

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PPN369544501>

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369544501>

Terms and Conditions

The Goettingen State and University Library provides access to digitized documents strictly for noncommercial educational, research and private purposes and makes no warranty with regard to their use for other purposes. Some of our collections are protected by copyright. Publication and/or broadcast in any form (including electronic) requires prior written permission from the Goettingen State- and University Library.

Each copy of any part of this document must contain these Terms and Conditions. With the usage of the library's online system to access or download a digitized document you accept the Terms and Conditions.

Reproductions of material on the web site may not be made for or donated to other repositories, nor may be further reproduced without written permission from the Goettingen State- and University Library.

For reproduction requests and permissions, please contact us. If citing materials, please give proper attribution of the source.

Contact

Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen
Georg-August-Universität Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen
Germany
Email: gdz@sub.uni-goettingen.de

nisi prius sit bene lotum, quum infecta in hoc ova deponant & ipsi figunt. Vetusis ac siccis foliis sub axilla depositis vel adfrictis molestus tollitur sudor atque odor.

J. Baubini Lib. 37. Cap. 1. Filix glabra, sive mollis genere convenire videtur cum nostro Sajor pacu, nam & illa ramosa est in figura.

Huc quoque alia pertinet species *Filix lanuginosa dicta, Amboinice Utta baburu, h. e. Sajor pacu babulu, quæ frutex est simplices gerens erectos caules, quinque sexve pedes altos, qui nullum formant caudicem instar præcedentis, atque ex nigro ruffescit hæc planta, ipsiusque caules ad internam partem planum formant canalem, in dorso autem subtilem fulcum, magna ex parte glabri, sed inferius prope radicem densa lanugine vestiti sunt, perfectè ovillam lanam referente, coloris ruffi, plurima autem hujus pars ipsi adhæret radici, ad caules autem floccis abstrahi potest.*

Radix in medio crassa est, ac stipitem quasi format, undique multis tenuibus fibrillis obductam. Laterales rami directe sibi oppositi sunt, sed anteriores parum differunt, hiæc folia insident alternata, digitum circiter longa, & incisa, seu dentata instar *Sajor pacu*, superne & inferne glabra, quam diu tenera, vetusta enim per semen quasi arenosa sunt.

Reperitur hæc species ad & in anterioribus montibus, uti & in vallibus, & ubi altæ sunt ripæ. Ejus cyma est ingens circinnus, uti in aliis Filicibus, palmam fere longus, subtus lanugine obductus, unde caudam refert animalis *Coeskoes* dicti.

Inter omnes silvestres Filicum species hæc aptissima est ad cibum, quam diu nempe folia sunt tenera, ac proximum tenet locum post *Sajor pacoe*, tam cruda ad Lactucam, sed potissimum cocta cum piscibus vel carne instar oleris. Ejus lanugo in aqua elota, & ad solem siccata, Amboinensibus in usu est ad pulvinaria inplenda.

Tabula Vigesima nona

Filicem exhibet esculentam seu feminam Sajor pacu dictam, quæ proxime cum Parapanna Maravara H. Malab. Tom. 12. Tab. 15. convenit.

CAPUT QUADRAGESIMUM NONUM.

Filix Amboinica mas, sive agrestis. Pacu lacki lacki.

Mas seu agrestis *Sajor pacu* species cum nostrate Filice proxime convenit, ac semper monoclonos est, verum altior excrevit femina, ad quatuor nempe pedum altitudinem, nec notabilem format caudicem, ejus caules inferius parum nigricant, seu fordide fusci sunt, sed plerumque pallide virentes, rotundi fere, nec sulcati, ubique rugosi, ac pilis hirti.

Folia ample extensa sunt, magis compacta, & longiora quam in femina, ad tactum rugosa, ac sicca ex flavo virentia, sed sine ullo splendore, sique vetusta, inferiore parte quasi arenosa, saporis ingrati, nec esui apta.

Radix quoque constat ex simplicibus, nigris, & duriusculis fibrillis, firmius terræ infixis, nec furculos proferentibus uti femina, quod neque opus erat, quum vera sit terræ soboles, ubique sponte excrescens.

Nomen. Latine *Filix Amboinica mas, sive agrestis; Malaice Pacu lacki lacki.*

Locus. Ubique sponte crescit in sterilibus & incultis locis, in plateis juxta septa, & in agro sub fruticulis.

Usus ejus nullus mihi innotuit, oportet autem eam nocere, ut ab esculenta distingui possit, sed præterea non in uno simul crescunt loco.

Filix urens quoque pertinet ad *Filicem marem*, varios emittens simplices erectos caules, ad pedis aut paulo magis altitudinem, cœruleo virides, seu plumbei fere coloris, & ad tactum rugosos.

Foliola

in de kost, dan eerst ter degen in water gespoelt, om dat het ongedierte zyne eiers daar aan best, of hangt. Met de oude en gedroogde bladeren onder Okzellen gevreeven verdryft men den moeilyken sweet en reuk.

De gladde ofte zagte Varen van J. Bauhinus schynt in geslagt over een te komen met ons Sajor pacu, want in de figuur is ze ook met takken verbeeld.

Hier onder behoort een ander zoorte genaamt *Filix lanuginosa*; in 't Amboins *Utta hahuru*, dat is *Sajor pacu babulu*, werdende struikagtig met enkele steelen opschietende, vyf of zes voeten hoog, die geen stam formeeren gelyk de voorgaande, zwart met ros vermengt, aan de binnenzijde een vlakke geut, en op de rugge een subtile voren, beel glad, maar beneden op de wortel zyn ze met een digte wolle bekleed, en bezet, regt na schaapswolle gelykende, van couleur ros, het meeste deel aan de wortel vast hangende, dog omtrent de steelen kan men ze met vlokken afrekken.

De wortel in de midden is dik, en formeert een stam, rondom met veele dunne vezelen behangen. De zydetakken staan regt tegen malkanderen, dog de voorste verschillen wat, daar aan staan de bladeren verwisselt tegen malkanderen, omtrent een vinger lang, en gesnubbelt of gekeept gelyk de bovenstaande *Sajor pacu*, boven en onder glad, zoo lang ze jong zyn, want de oude worden van onderen wat zandig.

Men vindt het aan en op het voorste gebergte, als mede in de valleien, daar hooge oevers zyn, zyn eerste Cyma is een grooten krul gelyk andere Varen, schier een hand lang, van onderen met wolle bezet, waar door 't aan een steert van een Koeskoes gelyk.

Onder de wilde Varen-zoorten is dit het bekwaamste tot de kost, te weten zoo lang de bladeren jong zyn, en heeft den naaften plaats na de voorgaande *Sajor pacu*, zoo wel rauw onder zalaad, dog meest met vis of vlees gekookt als een moes, zyn wol in water gewassen, en in de zon gedroogt is hyde Ambonesen gebruikelijk, om slaapkussens daar mede te vullen.

De negen en Twintigste Plaat

Vertoont de eetbare Vaare-plant, ofte het wyffe *Sajor pacu* genaamt, welke het naaste met de *Parapanna Maravara* van de *Hort. Malab. Tom. 12. Tab. 15.* overeenkomt.

NEGEN EN VEERTIGSTE HOOFDSTUK.

Het Amboinsche mannetjes Vaare.

Het manneken, of wilde zoorte van *Sajor pacu*, komt met onze Varen naast over een, en blyft altyd eensteelig, schiet hooger op dan het wyfken, te weten vier voeten hoog, en zet geen zonderlyken stam, de steelen zyn beneden een weinig zwart of vuil-bruin, voorts doorgaans bleek-groen, schier rond, en niet gevorent, over al ruig, en met hairtjes bezet.

De bladeren staan wyd uitgebreid, digter op malkanderen, en langer dan aan 't wyfken, ruig in 't aantasten, en droog, geel-groen, dog zonder eenige glants, als ze oud werden, aan de onderste zijde zandig, onlieffelyk van smaak, en tot het eeten niet bequaam.

De wortel bestaat mede uit enkele zwarte en bardagti-ge vazelingen, vaster in de aarde houdende, en brengende geene scheuten voort gelyk het wyfken, 't welk ook niet van noden was, vermits het een regt kind der aarden is, over al van zelfs voort komende.

Naam. In 't Latyn *Filix Amboinica mas, sive Agrestis; in 't Maleits Pacu lacki lacki.*

Plaats. Het wast over al van zelfs op dorre ongebouwde plaatzen, op de straten, langs de paggers, en 't veld onder ligte ruigtens.

Gebruik. Van zyn gebruik is my nog niets bekend, en men moet het leeren kennen om van het eetbare te konnen onderscheiden, behalven dat ze ook niet op een plaats by malkander wassen.

Filix urens behoort ook onder Varen het manneken, met verscheide enkele steelen opschietende tot een voet of wat meer, blauw-groen, of lood-verwig, en ruig in 't aantasten.

Foliola directe sibi sunt obposita, tenuia, subtilia, dentata, pilosa penitus, seu lanuginosa, quibus facile distingui possunt a cunctis Filicum speciebus, immo ab ipso vulgari Filice mare, cujus nulla tam lanuginosa sunt.

Filix urens vocatur, Malaice *Pacu api*; ac Belgice *Vuur-varen*. In solo crescit duro & argilloso sub sepibus, sed potissimum ex muris, qui ex lateribus coccis exstructi sunt, immo etiam in hortis sub sepibus, sed maxime ubi areæ similibus cinguntur lateribus. Oportet eam noscere, & ab aliis distinguere Filicibus, ut evitari possit ob pravas ejus qualitates, adeo enim urentis & ferventis est naturæ, acsi adfinis esset Aro.

Non tantum in ore ac labia urit, ita ut intumescant, sed si manus per faciem exhalantem fricentur, quibus hæc herba tractata fuit, tum ardor & rubedo in facie sentitur, acsi contritis Capsicis esset confrecta.

Quum hunc ardorem aliquis extinguere velit aqua, vehementior multo evadit, unde locus adfectus cinere fricari debet, vel succo *Hortulanæ Malabaricæ*, quod in me ipso exploravi.

CAPUT QUINQUAGESIMUM.

Lonchitis Amboinica. Pacu udang.

Hoc in capite quintam & sextam *Filicum* speciem describemus, quam *Lonchitidem Amboinicam* esse puto, quamque dividimus in *rectam* & *volubilem*, rectaque iterum subdividitur in majorem & minorem, quæ omnes in hoc capite describuntur.

Primo. *Lonchitis Amboinica recta major*, simplices gerit caules, quatuor & quinque pedes altos, ad internam partem maxime sulcatis, cæterum rotundos, firmos, lignosos, sed fragiles, cinerea & arenosa lanugine tectos, quæ abradi potest, intus vero herbaei sunt, intertextis nigris filamentis, quæ detracta albescunt. Tertia caulis pars ad radicem nuda est, reliqua vero pars aucta est utrimque longis, angustis, & extensis foliis plerumque sibi obpositis, a quinque ad octo pollices longis, vix digitum latis, amplis interstitiis, oris æqualibus, & in tenues apices excurrentibus.

Tenera folia non rubent, sed albent, vel pallide vident, ipforumque apices circinnati seu convoluti sunt. Vetus folia subtus juxta oras in ordine gerunt obscura seu ruffa puncta, seu verrucas instar aliarum *Filicum* specierum. Ejus cyma convoluta est instar vermiformis *Filicum*. Omnes caules ad internam partem sulcati sunt, ac prope radicem concurrunt, quæ ex simplicibus constat nigris filis cum innumeris tenuissimis fibrillis, in terra ample sese extendens, & novas producens plantulas, ita ut in ejus centro nil solidi reperitur.

Nomen. Latine *Lonchitis recta major*; Malaice *Pacu udang besaar*, seu *Puti*; Amboinice *Poppo* seu *Boppo*, & *Uita waha lauila*; Baleyice *Bitbit besaar*; Ternatice *Lage lage*.

Locus. Sponte crescit ad oras silvæ, & ad ripas saxosas fluminum, ut & sub fruticulis, ubi solum est humidum, & ubi aliquando ad viri altitudinem excrescit. In nudis etiam reperitur montibus sub *Schoenantbo fatuo* seu *Hulong*, sed quæ non tam bona vel tenera est, quam ubi alia excrescit.

Ufus. Tenera folia parum rubentia & flaccida ab incolis coquantur in vile olus. Baleyenses binas ejus formant species forma non diversas, sed foliorum colore, quarum prima rubra est mox descripta, cujus tenera folia diu rubent, in Amboina vulgaris. Secunda alba est, quæ in Amboina raro reperitur, hæc non rubet, sed ubique alba lanugine tecta est, mollis, & splendens instar ferici. Ambæ hæc species ab ipsis in Sajor seu olus coquantur, sed tantum defectu aliarum herbarum vel cibi.

Secundo. *Lonchitis recta minor*, humilior est, non ultra binos pedes cum dimidio vel tres pedes alta, quatuor vel quinque simplicibus adsurgens caulibus, qui culmi circiter crassitiem habent, ad internam partem

De blaadjes staan regt tegens malkander, dun, subtiel, gekerft, gants hairig of wolagtig, waar aan men ze ligt onderscheiden kan van alle andere Varen soorten, zelfs van 't gemeene mannekens Varen, waar van geene zoo wolagtig zyn.

Men beet bet Filix urens; in 't Maleits Pacu api, in 't Duits Vuur-varen. Het groeit op een harde en dorre kleigrond, onder de beggens, dog liefst uit de muren van gebakke stenen gemaakt, zelfs in de tuinen onder de beggens, dog liefst daar men de beddens met diergelyke stenen omzet. Men moet bet leren kennen, en van andere Varen onderscheiden om bet te kunnen myden wegens zyne kwade rukken, en eigenschappen, die bet heeft, want bet is zoo beet en brandende van natuur, als of 't uit de maagschap van Aron was.

Het brand niet alleen in de mond en lippen, dat ze opswellen, maar als men ook met de handen over 't sweetige aangefigt weegt, waar mede men dit kruid behandelt heeft, zoo gevoeldt men den brand, en de roodigheid in 't aangefigt, even als of men met gevreeve Ritsjes gestreeken was.

Als men deze brand met water wil blussen, zoo werd by nog beviger, daarom men de verbrande plaats met asse vryven zal, met de sap van Hortulana Malabarica, bet welk ik aan my zelfs geprobeert hebbe.

VYFTIGSTE HOOFDSTUK.

De Amboinsche Lonchitis.

IN dit Hoofdstuk zullen wy de vyf en sesde soorte van *Filix* beschryven, die wy voor een *Lonchitis Amboinica* houden, verdeelen ze in *Recta* & *Volubilis*, werdende de *Recta* weder onderdeelt in groote en kleine, alle in dit Hoofdstuk beschreeven.

I. *Lonchitis Amboinica recta major*, heeft enkele steelen, die vier en vyf voeten hoog opschieten, aan de binnenzijde merkelyk gegeut, de rest rond, styf, boutagtig, dog breekzaam, met een grauwe en zandige wolagtigheid bekleedt, die men afstryken kan, binnen zyn ze kruidagtig, daar zwarte draden doorlopen, derwelke, gestroopt zynde, wit werden. Het derde-deel des steels van de wortel af is bloot, de rest is bezet terweerdzyden met lange smalder uitgebreide bladeren, meest regt tegens malkander, van vyf tot agt duimen lang, schaars een vinger breed, met wyde tusscheplaatzen, en even kanten, en daar aan zyn fyne spitzten.

De jonge bladeren werden niet rood, maar wit of bleekgroen, en bare spitzten staan omgekruit, of zamen gerolt. De oude bladeren hebben van onderen langs de kanten in een rye, donkere roffe puntjes of wratjes, gelyk meer andere Varen. Zyn scheute is t'zamen gerolt als een worm, na de manier van alle Varen, alle de steelen zyn binnen gevorent, en stooten t'zamen by de wortel, derwelke uit enkele zwarte draden bestaat, met ontelbare fyne vazelingen behangen, in de aarde zig verre uitbreidende, en nieuwe plantjes voortbrengende, zoo dat men in bare midden niets mastefs vind.

Naam. In het Latyn *Lochitis recta major*; in 't Maleits *Pacu udang besaar* of *Puti*; in 't Amboins *Poppo* of *Boppo*; en *Utta waha lauila*; in 't Baleyts *Bitbit besaar*; op Ternaten *Lage lage*.

Plaats. Het wast in 't wild, aan de kanten van 't bos, aan steenige oevers van rivieren, en ook onder de ruigtens, daar bet wat vogtig is, al waar bet zomtyds een mans boogten opschiet. Men vindt bet ook op kale bergen onder 't *Schoenantum fatuum* of *Hulong*, 't welk zoo goed en mats niet is dan 't vorige.

Gebruik. De jonge bladeren, die nog wat roodagtig en slap zyn, werden van de Inlanders gekookt tot een slegt moeskruid. De Baleyers maken 'er twee soorten van, aan gedaante niets verschillende, maar aan de couleur der bladeren. 1. Het roode zoo even beschreeven, wiens jonge bladeren roodagtig zyn, en lange zoo blyden, zyn in Amboina gemeen. 2. Het witte, 't welk in Amboina zelden gevonden werd, is niet rood, maar over al met een witte wolagtigheid bezet, zagt, en glimmende als zyde, beide werden by hun lieden tot Sajor gekookt, dog maar by gebrek van andere groente of kost.

II. *Lonchitis recta minor*, is lager van gewas, niet boven derdehalve en drie voeten hoog, met vier of vyf enkele, en regte steelen opschietende, omtrent een stroobalm dik, aan de binnenzijde weinig gegeut, de rest rond, styf,